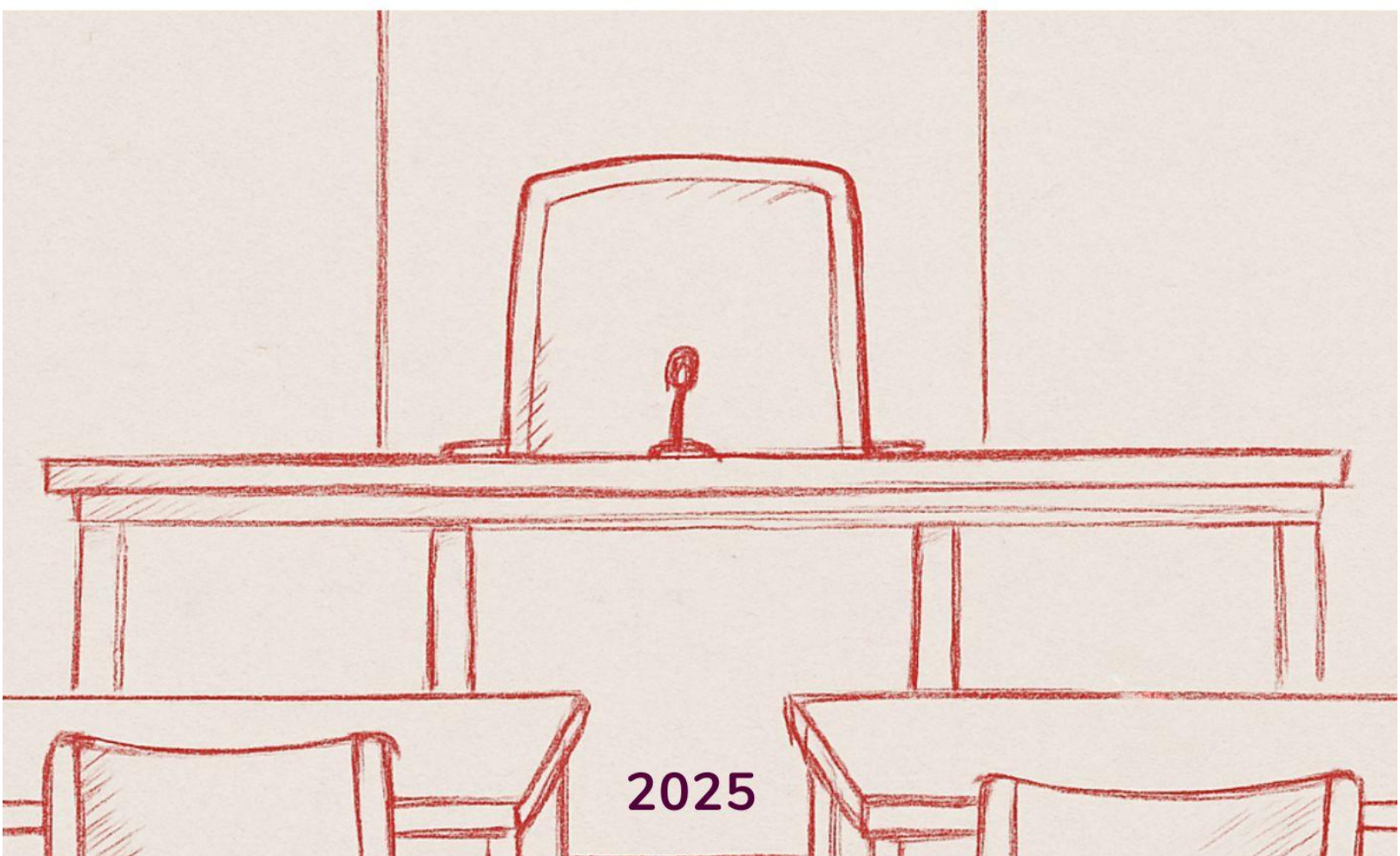

ОТСТОЯВАНЕ НА НЕЗАВИСИМОСТ ИЛИ СИМПТОМ ЗА УЯЗВИМОСТ

Самоотводите в България през 2024 г.

Автор: Екатерина Баксанова

Икономическият напредък е немислим без ефективно, независимо и предвидимо правосъдие. Осъзнавайки тази взаимовръзка, през 2015 г. ИПИ започна развитието на своята [Правна програма](#) с фокус върху съдебната власт и върховенството на правото.

Съдържание

Въведение. Предмет и метод.....	5
За отвода	6
Брой на само/отводите	8
Карта на самоотводите.....	9
Причини.....	12
Последици	16
Структурните дефицити в администрирането на съдебната власт в огледалото на самоотводите..	18
Възможни посоки за действие	19
Заключение.....	20

Използвани съкращения

АдмС	Административен съд
АССГ	Административен съд София-град
ВАС	Върховен административен съд
ВКС	Върховен касационен съд
ВСС	Висш съдебен съвет
ЗОДОВ	Закон за отговорността на държавата и общините за вреди
ЗСВ	Закон за съдебната власт
ЕСПЧ	Европейски съд по правата на човека
ЕС	Европейски съюз
ИВСС	Инспекторат към Висшия съдебен съвет
КРБ	Конституция на Република България
ОС	Окръжен съд
РС	Районен съд
СГС	Софийски градски съд
СРС	Софийски районен съд

Въведение. Предмет и метод

Независимостта на съда е основополагащ принцип на правовата държава и демократичното общество. Той е прокламиран в чл. 117, ал. 2 от Конституцията на Република България, а според чл. 7, ал. 1 от устройствения закон на съдебната власт (Закона за съдебната власт/ЗСВ), справедливият и публичен процес „в разумен срок и от независим и безпристрастен съд“ е право на всеки. Това означава, че при изпълняване на своите функции съдията се води само от своето вътрешно убеждение, което се подчинява единствено на закона и материалите по делото. А вътрешното „убеждение е необходимо да е свободно – т.е. съдията да не е обременен от чужда воля, когато формира убеждението си. Ако други лица могат да повлияят пряко на преценката на съдията или да я заменят със собствената си такава, то убеждението няма да е вътрешно, а „външно“¹. Ефективната защита на правата на всички участници в съдебното производство е възможна, само ако съдията е устойчив на всякакви форми на неправомерно влияние и натиск.

За да обезпечат обективно и независимо правораздаване, процесуалните закони предвиждат механизми, които имат за цел да предотвратят възможни конфликти на интереси или предубеденост на съдиите при разглеждане на конкретни дела. Една от гаранциите за справедлив съдебен процес и безпристрастно решаване на делото е институтът на отвода. Той дава възможност за (само)отстраняване на съдебен състав или отделни членове на състава от дадено производство, ако съществуват основания за съмнение в тяхната безпристрастност.

В последните години този институт повдига сериозни въпроси, особено във връзка със случаи, в които масови самоотводи на съдии водят до затруднения в провеждането на съдебни производства или такива, в които искането за отвод е използвано като инструмент за натиск над съдии. Това следва да провокира разговор не само за гаранциите за съдебната независимост, но и за нейните граници, за баланса между отвода и отговорността да се осигури достъп до правосъдие.

В доклада разглеждаме основанията за отвод в процесуалните закони, чрез статистически анализ оценяваме количествените измерения на този проблем и обсъждаме какви могат да бъдат правните и обществени последици от прекомерната и/или неправомерна употреба на самоотводите. Броят на (само)отводите е изведен от електронния публичен регистър на самоотводите (ЕПРО). ЕПРО публикува информация за съдебните актове, съдържащи произнасянето на съда по поисканите от страни по делата отводи и мотивите, с които са уважени или не, както и съдебните актове, обективиращи отводи по инициатива на съда (самоотводи). Електронният публичен регистър на отводите обменя данни по електронен път със съществуващи и новоразработени системи за управление на съдебните дела, от които получава информация, подлежаща на публикуване в регистъра.

ИПИ изготвя годишното изследване „Регионални профили: показатели за развитие“ в продължение на над десет години с цел да даде обобщена картина на социално-икономическото състояние на

¹ Съдия Андрей Георгиев, „Отводът на съдия и процесуалните му последици – възможни отговори на въпросите на ВКС“: <https://news.lex.bg/%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%8A%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%8A%D0%B4%D0%B8%D1%8F-%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D0%BE/>

областите в България. С оглед на това настоящият анализ представя как са разпределени териториално самоотводите, изведени от ЕПРО. На пръв поглед това може да изглежда като чисто процесуален въпрос, но в дългосрочен план той има потенциал да окаже сериозно въздействие върху доверието в съдебната власт, стабилността на институциите и предвидимостта на правната среда – все ключови фактори както за защита на фундаменталните свободи на гражданите, така и за развитието на икономиката. Липсата на предвидимо и срочно правосъдие може да повлияе негативно върху инвестиционните решения - чуждестранните инвеститори, а и в по-общ план всички инвеститори с дълъг хоризонт на реализираните стопански начинания разчитат на бърз и ефективен достъп до правосъдие.

За отвода

Отводът е гаранция за справедлив съдебен процес. Както съдия Георги Ангелов отбелязва в становището си по [к. д. № 15/19](#) г. подчинеността на съдиите „само на закона се гарантира чрез тяхната независимост, която пък означава неподчинеността им на нищо друго извън закона, т. е. на всички и всякакви други, включително и лични, обстоятелства, които биха могли да породят съмнение в безпристрастното му прилагане. Това е всъщност принципът, стоящ зад римското правило *nemo iudex in causa sua*. В процесуалното (в широкия смисъл на понятието) законодателство този принцип се прилага чрез института на отводите. Като съществувачи, обстоятелствата не могат да се отстранят, затова от процеса се отстранява техният носител. Отстраняването му е не само в частен, но преди всичко в общия интерес от доверие в съдебната (в случая) власт чрез гарантиране на упражняването ѝ единствено и само за целта по чл. 117, ал. 1 от Конституцията, за която тя е създадена, предоставена и предназначена.“ В този смисъл е и пар. 60 от решението [Босев срещу България](#) на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ), според който предвиждането на правила за отвод от националния законодател изразяват неговата загриженост „да отстрани всяко основателно съмнение относно безпристрастността на съответния съдия или съд и представляват опит да се гарантира безпристрастността чрез отстраняване на причините за безпокойство в тази област ([Захирович с/у Хърватия](#), № 58590/11, § 35, 25 април 2013 г.).“

Процесуалните закони предвиждат възможността за отвод по конкретно дело. Основанията за отвод на състава на съда или отделни негови членове в гражданското и административното съдопроизводство са посочени в разпоредбата на чл. 22 от Граждански процесуален кодекс (ГПК). В ал. 1 тя предвижда, че като съдия по делото не може да участва лице:

- *което е страна по делото или заедно с някоя от страните по делото е субект на спорното или свързано с него правоотношение;*
- *което е съпруг или роднина по права линия без ограничение, по съребрена линия до четвърта степен или по сватовство до трета степен на някоя от страните или на неин представител;*
- *което живее във фактическо съпружеско съжителство със страна по делото или с неин представител;*
- *което е било представител, съответно пълномощник, на страна по делото;*
- *което е взело участие при решаване на делото в друга инстанция или е било свидетел или вещо лице по делото;*
- *относно което съществуват други обстоятелства, които пораждат основателно съмнение в неговото безпристрастие.*

Според чл. 22, ал. 2 “[с]ъдията е длъжен сам да се отстрани в случаите по ал. 1, т. 1 - 5, а когато не приеме отвода по ал. 1, т. 6, да обяви обстоятелствата”.

Основанията за отвеждане на съдиите и съдебните заседатели са уредени и в чл. 29, ал. 1 от Наказателно-процесуален кодекс (НПК). В състава на съда не може да участва съдия или съдебен заседател:

- *който е участвал в състава на съда, постановил:*
 - *присъда или решение в първата, въззивната или касационната инстанция, или при възобновяване на наказателното дело;*
 - *определение, с което се одобрява споразумение за решаване на делото;*
 - *определение, с което се прекратява наказателното производство;*
- *който е извършвал разследване по делото;*
- *който е бил прокурор по делото;*
- *който е бил обвиняем, настойник или попечител на обвиняемия, защитник или повереник по делото;*
- *който е бил или може да встъпи в наказателното производство като частен обвинител, частен тжжител, граждански ищец или граждански ответник;*
- *който е бил свидетел, поемно лице, вещо лице, преводач, преводач на български жестов език или специалист - технически помощник по делото;*
- *който е съпруг или близък роднина на лицата по предходните точки;*
- *който е съпруг или близък роднина на друг член от състава на съда.*

Според ал. 2 от същия член „[н]е може да участва в състава на съда съдия или съдебен заседател, който поради други обстоятелства може да се счита предубеден или заинтересован пряко или косвено от изхода на делото“.

Всяка от страните в съдебното производство може да поиска отвод, щом е възникнало или е станало известно което и да е основание за отвод. Както е видно, ГПК и НПК съдържат абсолютни основания за отвод, които почиват на обективни критерии, чието наличие е достатъчно, за да е налице отвод, който съдът дължи. Освен това обаче чл.22, ал.1, т.6 ГПК и чл.29, ал.2 НПК регламентират и относително основание – не може да е съдия лице, относно което съществуват други обстоятелства, които пораждаат основателно съмнение в неговото безпристрастие и може да се счита предубеден или заинтересован от изхода на делото.

Най-общо това означава, че отводът се дължи, когато:

- съдията е заинтересован от изхода на делото или е предубеден, но по причини, които не са посочени в закона;
- съдията не е заинтересован, но има основателни опасения за страните, че делото няма да бъде решено с дължимата непредубеденост².

Безпристрастност означава отсъствие на предубеждение или на вземане на страна. Това обаче означава, че съществуването ѝ трябва да може да се провери, т.е. заинтересоваността следва да почива на обективни факти, които видимо да очертават конфликт на интереси и/или възможна

² Виж повече в [Становище от Комисията по професионална етика](#) към Софийския районен съд.

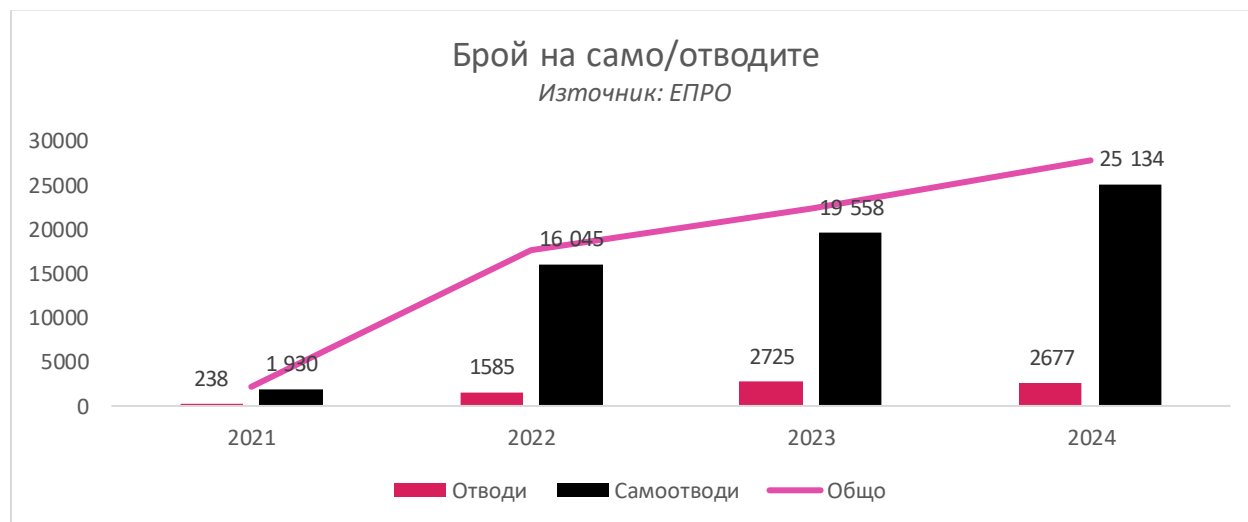
предубеденост на съдията, а не да се основават на абсурдни, абстрактни или хипотетични доводи. При наличието на такива обективни факти (без значение дали това влияе върху безпристрастността на съдията или не), отводът е винаги възможен³. Вън от това обаче основания за отвод не са налице.

Само/отводът не подложи на инстанционен контрол, той е изцяло в компетенциите на съдията. „Наличието на основание за отвод е въпрос на конкретна преценка, извършена от решаващия съд“⁴. Основателността му подлежи на установяване във всеки отделен случай и следва да се базира само на материалите по делото и закона от конкретния съдия. Други органи нямат правомощие да ревизират (не)основателността на отвода⁵. Съдебен акт, постановен от съдия, който е трябвало да се отведе по силата на някое от задължителните основания в ГПК или НПК ще е незаконосъобразен и неправилен, тъй като ще са налице съществени процесуални нарушения. Липсата на безпристрастност на наказателния съд е съществено процесуално нарушение, което води до отмяна на оспореното решение по реда на касационното обжалване и последващо връщане на делото на по-долната инстанция за ново разглеждане⁶.

Възможна ли е обаче прекомерна и неправомерна употреба с този институт и до какво може да доведе това разглеждаме по-нататък в анализа.

Брой на само/отводите

Само за последните три години броят на самоотводите на съдии е малко над 60 000. Наблюдава се тенденция за устойчиво нарастване на броя им, дори да изолираме данните от 2021 г., които може да са непълни поради първоначалното неизползване на регистъра – през 2024 г. броят им е с над 9000, или с над 56%, по-висок от този през 2022 г. Тенденцията изглежда ще се запази и през 2025 г. Макар да са минали само 4 месеца от началото на годината, броят на самоотводите от 01.01.2025 г. до 30.04.2025 г. вече е 11 325. Това предполага потенциално надхвърляне на 25 000 самоотвода за цялата година и би представлявало нов рекорд.

Наблюдава се слабо разминаване между данните в таблото „Съдебната власт в числа“ и настоящия анализ.

³ Пак там

⁴ [Определение №10](#) от 01.10.2024 г. на Конституционния съд

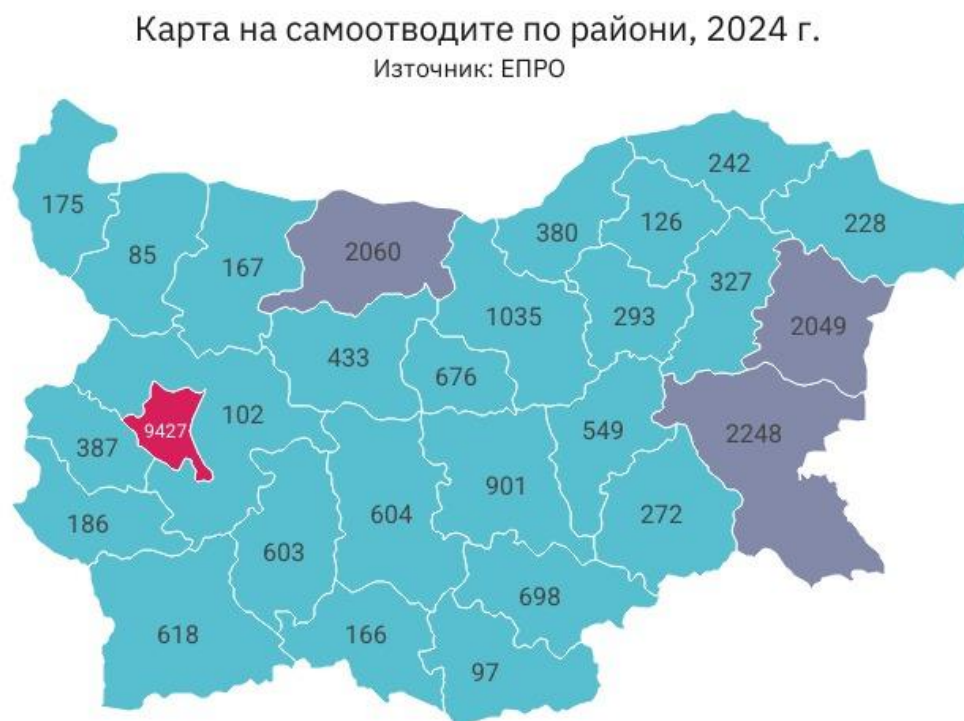
⁵ В този смисъл е и Решение № 1741 от 04.02.2011 на ВАС

⁶ Решение № 245 от 8.05.1996 г. по н. д. № 545/1995 г. ВКС; Решение № 523 от 13.07.2005 г. по н. д. № 988/2004 г. ВКС; Решение № 43 от 13.05.2019 г. по н. д. № 51/2019 г. на ВКС. Отбелязано и в Решението на ЕСПЧ Босев с/у България в пар. 33.

Възможните причини за това може да произтичат от начина на функциониране и поддръжка на ЕПРО – например различия в методите на търсене – или от особености в начина на въвеждане на данни, като възможността определени (само)отводи да се вписват със закъснение.

Впечатляващата разлика между броя на отводите и самоотводите също е притеснителна, защото показва, че в далеч по-малко случаи страните по едно дело намират съдията за пристрастен и искат отстраняването му от разглеждане на делото. Данните говорят за системен проблем, който изглежда се задълбочава. Сведения за съществуването му има и доста преди появата на ЕПРО⁷.

Карта на самоотводите

През 2024 г. (по подобие на предходни години) териториалното разпределение на самоотводите в страната е неравномерно. Забелязва се концентрация в определени съдебни райони. Отчетливо се разграничават тези на София-град, Бургас, Плевен и Варна. Става дума за общия брой самоотводи. Анализът само на абсолютната стойност обаче е ограничен и не може да представи задълбочена и коректна перспектива на проблема, ако не бъде съпоставен с реперна стойност. Поради тази причина освен броя на самоотводите, разглеждаме и съотношението тази стойност спрямо общия брой дела за разглеждане от съответната материя в посочените съдебни райони.

Най-голям брой самоотводи се наблюдава в София-град. Високото число изглежда закономерно, тъй като в него са концентрирани редица съдилища – Софийски районен съд, Софийски градски съд, Софийски окръжен съд, Софийски апелативен съд, Административен съд София-град (АССГ), Административен съд – София област, Военен съд – София, Военно-апелативен съд, Върховен касационен съд, Върховен административен съд. При вглеждане в данните от отделните съдилища,

⁷ Вж стр. 11 от настоящия доклад

намиращи се в София обаче, се разкрива по-различна картина. В СГС броят на самоотводите е впечатляващ – малко над 8500, което е над 90% от всички самоотводи на територията на София-град. Общо 8450 от всички самоотводи в СГС са по граждански дела⁸, т.е. 99%. Според статистиката и номенклатурата на ВСС „всичко дела за разглеждане“, (от общо граждански дела в ОС за 2024 г.) в СГС е 33 818, т.е. 8450 самоотвода представляват всъщност около **25%**.

Варна и Бургас са апелативни райони, което поражда хипотезата, че по-високият брой самоотводи може да бъде частично обяснен с наличието на допълнителна съдебна инстанция в съответната територия. Анализ на данните обаче показва, че, първо, има апелативни райони като Пловдив и Велико Търново, където броят е значително по-нисък, и второ, в случая това се дължи на отчетлива концентрация на самоотводи в рамките на отделни съдилища, които диспропорционално влияят върху общата статистическа картина. В съдебния район на Апелативен съд Бургас например с най-голям брой самоотводи се откроява АдмС Бургас с 1519 или над 67% от всички самоотводи в областта. Подобно число е озадачаващо, особено ако броят на самоотводите се съотнесе към всички дела за разглеждане в АдмС-Бургас, които са 3163 (т.е. **48%**). АССГ, АдмС-Варна, АдмС-Пловдив имат повече дела за разглеждане според данните на ВСС за 2024 г., но далеч по-ниски нива на съдии, които сами са се отстранили от разглеждане на дадено дело. За сравнение АССГ има за разглеждане 17 803, а са отчетени само 110 самоотвода за 2024 г. АдмС Варна – само 90 самоотвода при 3917 дела за разглеждане (число, сходно на това в АдмС Бургас). В апелативния район на Варна случаят е сходен, но става дума за окръжния съд в града, при който броят на самоотводите е 1434, или 70% от всички самоотводи в района. Основният дял от тях – 1342 или близо **94% - са по граждански дела**. Всичко дела за разглеждане (от общо граждански дела в ОС за 2024 г.) в ОС Варна са 4258 или самоотводите съотнесени към тях са **30%**.

През 2024 г. концентрацията на самоотводите само в един орган на съдебната власт в Плевенския съдебен район не е толкова изразена. Въпреки че най-голям брой са регистрирани в ОС Плевен (946 самоотвода или близо **46%** от всички), значителен дял се отчита и в АдмС Плевен (673), и донякъде - в РС Плевен (346). Останалите са незначителен брой в по-малките съдилища от съдебния район. Това разпределение показва, че не се наблюдава толкова силно изразена диспропорция между отделните съдилища по отношение на броя на самоотводите. Друга разлика на ОС Плевен е сравнително сходното разпределение на самоотводите по граждански и наказателни дела⁹: 507 граждански, съответно 432 наказателни като най-много наказателни дела (368) са въззивно частно наказателно дело. Има и 5 самоотвода по търговски дела. Когато съотнасяме 507-те отвода по граждански дела към „всичко за разглеждане“ (граждански) в ОС Плевен, а именно 1421, се вижда, че става дума за над **35%**. По отношение на наказателните е над **37%** при всичко за разглеждане (наказателни) 1172.

Така, ако към абсолютния брой самоотводи се добави и съпоставката с общия брой дела за разглеждане, се очертава различна йерархия по тежест на проблема – **най-висок относителен дял се регистрира в АдмС Бургас, следван от ОС Плевен, ОС Варна и накрая е СГС**. Поне на база на

⁸ Това включва: частно гражданско дело, гражданско дело, въззивно частно гражданско дело, въззивно гражданско дело

⁹ В наказателните дела се включват: въззивно наказателно дело от общ характер, въззивно наказателно дело от частен характер, въззивно частно наказателно, наказателно от общ характер, частно наказателно дело

публично достъпната информация, институционална реакция се наблюдава само що се отнася до Плевен, а преди години и за СГС.

Високи нива на самоотводи в РС Плевен са констатирани още през 2012-2013 г.¹⁰ Десет години по-късно това продължава да е проблем, въпреки редицата анализи и проверки на ИВСС през годините в тази посока: Със *Заповед № ПП-01-103/ 2013 г. на главния инспектор на ИВСС е възложена комплексна планова проверка на наказателните дела в РС-Плевен. В Акта за резултатите е установен значителен брой отводи и самоотводи на съдиите, които разглеждат наказателни дела*; през 2016 също е изготвен анализ на основанията за отвод и съответствието им с чл. 29 НПК; Въз основа на *Заповед № 182/16.11.2022 г. на председателя на Окръжен съд – Плевен е извършена проверка на постановените съдебни актове с отводи и самоотводи на съдиите в районите съдилища в съдебния район в периода 01.01.2023 г. - 30.06.2023 г. Установено е, че всички актове, с изключение на два, постановени от съдия от РС-Никопол, са подробно мотивирани и обосновани*¹¹. В повечето случаи Инспекторатът изчерпва препоръките си с „ИВСС е указал данните да се изпращат веднъж годишно“ или през по-кратък срок.

Последният анализ, който ИВСС изготвя е *Анализ на отводите на съдиите от наказателното отделение на Районен съд - Плевен за периода 01.01.2022 г. – 31.12.2023 г.*¹² ВСС е препоръчал председателят на РС Плевен: да осъществи контрол за стриктно попълване на Регистъра на отводите и за всеки от тях да се отразяват накратко мотивите и разпоредбата от съответния процесуален закон; да възложи изготвянето на анализ на съдебните актове, постановени на основание чл. 29, ал. 2 от НПК, който да бъде обсъден на общо събрание и да се предприемат мерки за ограничаване броя на немотивирани отводи. На съдиите РС Плевен е препоръчано да постановяват отвод/самоотвод на основание чл. 29, ал. 2 от НПК след подробно и задълбочено анализиране на обстоятелствата по делото и да излагат конкретни съображения за невъзможността да участват в разглеждането на делото.

За същия проблем, но по отношение и на Окръжния съд в гр. Плевен, свидетелства и Годишният доклад за дейността на ВКС през 2023 г.¹³, в който се отбелязва, че изпъква *проблем с отводите и самоотводите в Окръжен съд – Плевен*. ВКС е отправил следните предложения за ОС Плевен:

Да се организират регулярно срещи на наказателните отделения на апелативния и на окръжните съдилища, на които да се поставят и обсъждат проблемите по приложението на процесуалния и материалния закон. Изразена е готовност при покана за такива срещи представители на Наказателната колегия на ВКС да вземат участие. По отношение на наказателното отделение на ОС Плевен е препоръчано организирането на среща дискусия по въпросите за законосъобразното провеждане на съдебно следствие. Да се организира регионално обучение по констатираните проблемни въпроси. Да се проведе среща дискусия със

¹⁰ Галина Гиргинова, „ВСС ще прави проверка на немотивирани отводи“:

<https://judicialreports.bg/2014/06/%D0%B2%D1%81%D1%81-%D1%89%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8/>

¹¹ <https://www.inspectoratvss.bg/acts/1736261440.pdf>

¹² <https://vss.justice.bg/page/view/111549>

¹³ <https://www.vks.bg/analizi-i-dokladi/vks-godishen-doklad-2023.pdf>

съдиите от наказателното отделение на ОС Плевен по въпросите за това кога са налице основания за отвод.

След проверките и препоръките от ИВСС за РС Плевен и тези от ВКС за ОС Плевен и след предприетите мерки се вижда, че броят на самоотводите в съдебния район на града **намалява с близо 32%, от 3030 през 2023 г. до 2061 през 2024 г.** Въпреки това, броят остава сравнително висок.

Остава неясно защо аналогично внимание не е насочено към други съдебни органи, които отбелязват дори по-високи относителни, но и абсолютни нива на самоотводи, като например АдМС Бургас или сходни като тези в ОС Варна. **Липсата на еднакъв подход и избирателност води до съмнения относно обективността, ефективността и последователността в действията на ИВСС и ВСС,** а оттам и до подкопаване на доверието в правосъдието като цяло. Това затруднява обективната оценка на системни проблеми в съдебната власт като например регионални практики, неформален натиск или недостатъчна вътрешна организация и капацитет. Без цялостен, задълбочен и балансиран подход се пропуска възможността за извеждане на закономерности, които биха могли да очертаят персистиращи проблеми в правосъдието и да послужат за като основа за устойчиви реформи.

Причини

Масовостта на някои от самоотводите обяснява отчасти големият им брой. „Масови самоотводи“ е добило гражданственост понятие, което означава, че всички или голяма част от съдиите в един съд или повече съдилища последователно се отвеждат от участие в едно и също съдебно производство. Така например от 2014 г. в рамките на около две години всички районни съдии от двацет районни съдилища в Източна България си правят самоотвод от разглеждане на едно конкретно гражданско производство¹⁴. През 2018 г. поради подадена молба срещу Районен съд (РС) Ловеч по реда на Закон за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ), всички съдии от РС Ловеч се отвеждат, след което същото правят колегите им от РС Троян. Макар и не изчерпателни, примерите очертават тревожна тенденция, чиито корени се проследяват назад във времето и с която съдебната власт изглежда не успява да се справи. Видно от обсъденото по-горе, мерките, ако въобще бъдат предприети такива, са ограничени до отделни съдилища и ефективността им е неубедителна. Така институционалният отговор на установените дефицити остава предимно формално декларативен и откъслечен. Предприетите проверки по-скоро се изчерпват с идентифициране на проблема, но не изглежда да способства за решаването му в дълбочина чрез преодоляването на различните предпоставки за съществуването му. По този начин явлението постепенно се нормализира като част от съдебната култура, а не като индикатор за системен дефицит.

Понякога масовите отводи се дължат на действията на т. нар. квероланти. Това са лица, злоупотребяващи с процесуални права и заливащи съда с множество жалби и твърдения за пристрастност на съдиите. Известни са случаи на злоупотреба, в които в хода на висящ процес страната предявява иск за незначителна сума срещу съдията-докладчик като целта е новообразуваното съдебно производство да послужи като основание за искане на отвод поради

¹⁴ <https://www.vks.bg/pregled-akt.jsp?type=ot-spisak&id=6E744B0CEB494E72C225816900489A32>

пристрастност на съдията¹⁵. В СГС например това е дългогодишен и хроничен проблем – известни са няколко лица, които превръщат „завеждането на дела в хоби“¹⁶, а впоследствие понякога съдят държавата за бавно правосъдие. Става дума за ограничен брой ищци, но тяхната хиперактивност обуславя наличието на няколко хиляди висящи дела, „по които често години наред не могат да се извършват никакви процесуални действия поради постоянните отводи на съдиите“.¹⁷ В подобни случаи обикновено не става въпрос толкова за реално търсене на справедливост по конкретен казус, колкото за редовно демонстриране на недоверие и противопоставяне на системата като цяло. В съдебни райони, в които са разположени затвори, се наблюдава особена активност най-често сред лица, изтърпяващи доживотни присъди¹⁸. За някои от тях съдебните производства се превръщат в кауза, обсебция или форма на компенсаторна активност, насочена срещу институцията, която възприемат като източник на несправедливост.

В други случаи по-скоро се цели умишленото отстраняване на конкретен съдия от определено дело и манипулиране на съдебния процес и неговия краен резултат. Съществуват будещи силна тревога примери, при които искането за отвод се използва от организирани престъпни структури като инструмент за натиск над съда и представлява елемент от съзнателна стратегия за въздействие върху хода и изхода на конкретно съдебно производство¹⁹. Т.е. използват го целенасочено, за да отстранят „неудобни“ съдии от конкретни дела.

В крайна сметка това, което на практика се получава, е че чрез легитимни правни средства се целят и се постигат неправомерни резултати, а допускането или negliжирането на подобно поведение дългосрочно води до насърчаване на недобросъвестното поведение в съдебния процес. В немалко случаи процесуалните закони дават възможност за справяне със злоупотребата с права. Съдът има задължение да гарантира разглеждане на делото в разумен срок, а когато е необходимо – да дисциплинира страните с предвидени в кодексите мерки. Той може да игнорира неоснователни искания или да преустанови злоупотребата.

Трудно е обаче да се приеме, че основаната причина за наличието на малко над 25 000 самоотвода през 2024 г. и близо 20 000 самоотвода за 2023 г. при малко под 2200 съдии се дължи единствено на ползватели на съда, които злоупотребяват с процесуалните си права. Има и други фактори, които влияят на впечатляващия брой. За това свидетелстват и примери, в които съдии си правят отвод, тъй като: страна в съдебното производство е доставчик на комунални услуги, които съдията ползва или банка, на която съдията е клиент; адвокат е демонстрирал неуважително отношение; процесуален представител е конкретен адвокат и въпреки безпочвеността на твърденията всички съдии се отвеждат (вж. Определение 1 от 6.01.2009 г. по чнд 616/2008, II НО на ВКС). Видно е, че

¹⁵ Адв. Иван Георгиев: https://news.lex.bg/%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D1%81%D1%80%D0%B5%D1%89%D1%83-%D0%B8%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD/#_ftn22

¹⁶ Лилия Христовска, „Правосъдие в отвод“: <https://defakto.bg/2016/01/19/pravosadie-v-otvod-2/>

¹⁷ Предложение от Алексей Трифонов – председател на СГС и Александър Ангелов – председател на СРС: <https://defakto.bg/2020/01/13/predsedatelite-na-dve-klyuchovi-sadili/>

¹⁸ Доротея Дачкова, „Отводът като начин за (зло)употреба“: <https://www.segabg.com/category-observer/otvodut-kato-nachin-za-zloupotreba>

¹⁹ Например случаите със съдия Цветко Лазаров и съдия Владислава Цариградска: Борис Митов, „Как от свидетел срещу мафията съдия Цариградска се превърна в проблем за властите“: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/33216224.html>

подобни действия не просто са трудно защитими, те са крайно неприемливи и дори абсурдни, защото създават впечатлението, че съдии могат да се почувстват пристрастни в тривиални ситуации. Това компрометира доверието в обективността на всички постановени от тях съдебни актове, включително и в случаите, когато не са се отвели²⁰.

Добили обществена известност дела също илюстрират, че мотивите за масовите самоотводи често остават неясни или необосновани. Например по делото „Дебора“ за обезобразеното момиче в Стара Загора се отведоха всички съдии в районния съд в града, а след като беше разпределено от ВКС за разглеждане в РС Пловдив, делото започна отначало поради поискан и даден отвод на съдебен заседател²¹. Сходен е случаят и с осъдения във Великобритания за педофилия Даниел Хъл²², който е обвинен в блудство с 14 момчета от кв. „Надежда“ в гр. Сливен. Всички районни съдии от града се отвеждат, като след това ВКС разпределя делото на РС Нова Загора, а впоследствие на РС Ямбол. И в двата случая имаше изказвания на съдии, че не се чувстват пристрастни или заинтересувани, но си правят отвод, за да няма съмнения в тяхната независимост. Според Регистъра на отводите, по-голямата част от мотивите за само/отводи в двата случая се свеждат до позоваване на чл. 29, ал. 2 от НПК, т.е. „поради други обстоятелства може да се счита предубеден или заинтересован пряко или косвено от изхода на делото“.

Проблемът обаче не се изчерпва с конкретните съдопроизводства – те са илюстративни, но не и инцидентни случаи. Проверка на произволно избрани множества самоотводи, достъпни в ЕПРО, показва, че при всички тях липсват реални мотиви за отвод. Единствената информация, която присъства е или законовото основание за направения самоотвод в съответния процесуален закон, или просто думата „самоотвод“. Липсват конкретните, свързани с делото, обективни факти и обстоятелства, които показват възможна пристрастност или наличие на интерес от изхода на делото.

Ако съдиите прибегват, или оставят впечатление, че прибегват, до самоотвод не толкова поради действителни основания, въз основа на които може да се направи категоричен извод за предубеденост или заинтересованост, колкото поради усещане за несигурност, това може да е симптом за:

- липса на ефективна и последователна институционална подкрепа за тяхната независимост, включително и защита от неоснователни проверки или натиск от други власти. Въпреки конституционната гаранция за независимост, на практика, съществуват случаи, в които съдии се оказват обект и на специални разузнавателни средства/оперативни действия от страна на прокуратурата и/или Антикорупционната комисия²³. Реакциите на ВСС в подобни случаи, ако въобще има такива, са реактивни, забавени и неадекватни. Прокурорските проверки могат и да не завършват с официална държавна санкция, но междувременно за

²⁰ Становище от Комисията по професионална етика към Софийския районен съд

²¹ <https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/819890-deloto-debora-zapochva-otnachalo-sadebnijat-sastav-si-napravi-otvod#%D0%B4%D0%B5%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0>

²² <https://www.svobodnaevropa.bg/a/32996454.html> и <https://nmd.bg/obvineniyat-v-bludstvto-s-desetki-secza-pastor-izliza-na-svoboda/>

²³ Примерите са много, но скандалният случай с проверката на съдебен акт на съдия Мирослав Петров заслужава особено внимание поради това, че достига нови нива на недопустим натиск от страна на прокуратурата върху съда: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/prokuror-sadia-greshen-nachin-na-mislene-antiutopia/33301369.html>

конкретния магистрат са събрани лични данни и информация, които могат да се използват по всякакъв, включително недобросъвестен, начин или за натиск. Когато не съществува увереност, че независимостта на съдиите ще бъде реално защитена, някои от тях могат да се стремят да минимизират риска чрез само/отвод поради тежестта или обществената чувствителност на някои дела или поради възможност за последващо тълкуване на действията им като „неподходящи“;

- липса на лична устойчивост или зрялост (да не забравяме, че в България съдия може да стане и току-що завършил юридически факултет юрист на около 25 години без натрупан житейски и професионален опит);
- стремеж да се избегне прекомерно натоварване или по-сложни или деликатни казуси също е хипотеза, която не бива да бъде изключвана, макар и да следва да се разглежда внимателно и в контекста на по-широките структурни предизвикателства пред съдебната власт. Когато към това се добави възможността поради липсата на направен само/отвод, решението да бъде оспорено и отменено, решението за само/отвод изглежда като застраховка.

Огромният брой самоотводи, липсата на реални мотиви за извършването им и добилия публичност казуси създават впечатлението, че самоотводите са се превърнали в защитен механизъм – превантивна мярка, която цели да предотврати бъдещи упреци към съдебния състав или пък да избегне поемането на отговорност в случаи с повишено обществено внимание, правна сложност или чувствителност. Въпреки че формално мотивите за самоотвод са свързани с независимост и обективност, масовостта на това явление може да свидетелства и за наличието на натиск — институционален, обществен или медиен. Не трябва и не могат обаче да бъдат основание за отвеждане от разглеждането на дадено дело възникнал обществен гняв от работата на правоохранителните и правораздавателните органи, и още повече - възникналите обществени очаквания за изхода на делото (подобни са и случаите с Дебора Михайлова и Даниел Хъл). Функциите, които съдиите изпълняват в съдебната власт, а и в обществото като цяло, изисква те да притежават такава интелектуална и психическа издръжливост, която не просто да им позволи, но и да ги овласти да разгледат делото обективно, без влияние от каквито и да било външни фактори. Общественото мнение и неправомерното политическо влияние са еднакво вредни външни фактори, подриващи съдийската независимост. Защото уплахеният или хваленият съдия е също толкова зависим, колкото и корумпираният. Защото, противно на общоприетото схващане, съдиите не са бюрократи, а професионалисти, извършващи аналитична работа с цел решаване на конфликти — дори когато мащабът на конфликтите излиза извън съдебната зала.

В интерес на обективността е необходимо да се има предвид и следното — не е голяма вероятността мащабната и системна липса на конкретни мотиви в Регистъра да се дължи единствено на индивидуални пропуски от страна на съдиите. Това поставя въпроси относно възможни структурни или системни дефицити в проектирането, функционирането и поддръжката на електронния регистър на отводите, които могат да възпрепятстват пълнотата и прозрачността на въведената информация. Регистърът следва да предвижда не само възможност за избор на формалното правно основание за отвода, но и специално поле за вписване на конкретните факти и обстоятелства, които обосновават решението на съдията. Липсата на такава функционалност не само ограничава съдържателната стойност на публичната информация, но и поставя съдиите в уязвима позиция и

затруднява реализирането на смислен обществен контрол върху механизмите, чрез които се гарантира безпристрастност в съдебния процес.

Предвид високия обществен интерес към функционирането на съдебната власт и необходимостта от устойчиво доверие в нейния интегритет, обществото има легитимно право да разполага с достъпна, ясна и обоснована информация относно причините за оттегляне на съдии от конкретни производства. Липсата на такава информация подкопава публичността (а да не забравяме, че става дума за „електронен публичен регистър на отводите“) и създава предпоставки за съмнения дали правосъдието действително функционира като независим арбитър, ръководен единствено от закона и материалите по делото, а не от страх, натиск или удобство.

Независимо от естеството на причините, които водят до масови и понякога немотивирани самоотводи, последиците от, както изглежда, произволното им упражняване, остават еднакво неблагоприятни и застрашава легитимността на правораздавателната система като цяло.

Последици

Недопустимо е страните да използват, а съдията да се възползва, от възможността да се иска отвод или да се стига до самоотвод, поради каквато и да е друга причина освен осигуряване на справедлив съдебен процес. Когато съдия декларира, че е налице накърнено вътрешно убеждение без за това да съществуват обективни данни, се стига до множество обществено и правно неприемливи последици:

- **Влошава се срочността и качеството на правораздаването**

Само/отводът води до забавяне на съдебния процес. Ако делото се разпреди на нов съдия от същия съд, забавянето може да е пренебрежимо, но когато става дума за масови отводи и разпределянето на други съдилища, времето за разглеждане на делото се увеличава значително. Има случаи за забавяне с години.

Когато става дума за наказателни дела важи принципът за неизменност на съдебния състав, което най-просто казано означава, че делото се рестартира, т.е. всички съдебноследствени действия (напр. разпити, огледи, експертизи) трябва да се извършат отново. Други нежелани резултати, свързани със забавянето на наказателното правораздаване могат да бъдат:

- **Повторна виктимизация** – разпределянето на делото на нови състави и/или нови съдилища поради само/отводи излага жертвите, особено деца, на нови травми, тъй като те са принудени да преживяват отново събитията. Това е в директно противоречие с Директива 2012/29/ЕС²⁴, която изисква даване на възможност да се изгради доверие към съответните органи, защита и щадящо отношение към жертвите, включително чрез ограничаване на ненужните контакти с тях (пар. 53). Примери като случаите на Дебора

²⁴ Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления

Михайлова и Данаил Хъл показват как системното забавяне води до вторична виктимизация и липса на защита на най-уязвимите;

- **Риск за безопасността на жертвите на престъпления** – може да се стигне до освобождаване на подсъдими от ареста поради изтичане на законоустановените срокове за изтърпяване на мярката за неотклонение задържане под стража. Това създава риск заподозрените да се укрият, да упражнят натиск върху свидетели или да отправят заплахи към жертвите и да търсят отмъщение, особено при случаи на домашно насилие или сексуално посегателство;

В такива случаи държавата се проваля в основната си роля – да защитава правата и сигурността на гражданите.

- **Съдебният процес се оскъпява**

Забавянето води и до повишаване на разходите на страните по делото, а и на държавата. Възможно е държавата да бъде осъдена да плати обезщетения за забавено правосъдие²⁵.

- **Създават се условия за неравномерна натовареност между съдиите**

Злоупотребата с института на самоотвода може да доведе до неравномерно разпределение на работата между съдиите в рамките на един съд и съсредоточаване на дела в ръцете на ограничен брой магистрати. Това, от своя страна, повишава риска от професионално изтощение (прегаряне) в по-натоварените органи на съдебната власт и оказва негативно въздействие върху работната атмосфера в съда. В резултат се нарушават принципите на колегиалност и взаимно доверие, възниква напрежение и се подкопава вътрешната институционална устойчивост.

- **Компрометира се принципът за случайно разпределение на делата**

Принципът за случайно разпределение на делата е основополагаща гаранция за безпристрастно и независимо разглеждане на делото от съда. Целта му е да предотврати всякаква възможност за манипулиране на това кой съдия ще разгледа дадено дело и по този начин да се изключи въздействие върху изхода от процеса. Когато обаче се упражнява натиск върху съдии чрез искания за отвод или се стигне до това те да се самоотведат без обективна необходимост за това, този принцип на практика се заобикаля. Делата започват да „мигрират“ не по волята на системата, а в резултат от поведението или интереса на страните в процеса или самите съдии.

- **Forum shopping или избор на съд**

Всичко казано дотук създава впечатление у ползвателите на съда, че чрез натиск, публичен шум или процедурни средства могат успешно да повлияят върху само/отвода на даден съдебен състав, т.е. да манипулират процеса и да елиминират „неудобни“ съдии. Това остава усещане у някои страни, че могат сами, ако не да избират, то поне да избягват

²⁵ Например вж тук: https://defakto.bg/2025/03/17/kazusat-eva-2-sled-20-g-travmatichno-pravosadie-deloto-na-edna-balgarka-prodaljava-da-e-ovartoleno-v-sadiyski-otvodi/?fbclid=IwY2xjawJHah1leHRuA2FlbQlxMAABHXCIycfVf0i9vWu4NdIbcLUJBE45Af4qlugXXsNsA-OS0Zdl1W6SsqTVMQ_aem_HSv_74WYumpzH3QOSJAPBA

конкретни съдии, съдилища. Това отваря врата за един от начините за т.нар. *forum shopping* – понятие, отнасящо се до стратегия, при която страните се стремят делото да бъде разгледано от съд, който предполагаемо ще бъде по-благосклонен към тяхната позиция. Това може да е съдебен орган, известен със сходна съдебна практика, с по-стеснително или по-разширително, по-либерално или по-консервативно тълкуване на закона, или с конкретен подход към определен тип казуси. Така се нарушава равнопоставеността между страните и се създава усещане, че правосъдието е подвластно на стратегии, а не на безпристрастни правила.

- **Ограничен достъп до или отказ от правосъдие**

Забавеното правосъдие може да се превърне в отказ от правосъдие, когато надмине разумните срокове. Истинската справедливост има стойност, само когато е навременна и достъпна. След масови самоотводи разпределянето на делото на нов съд може да е критично за достъпа до правосъдие на социално уязвими групи, като деца, жертви на насилие, лица с ограничени ресурси.

- **Срива доверието в съдебната власт**

Натрупването на неубедителни отводи и самоотводи, особено в чувствителни и обществено значими дела, създава усещане за произвол, колебание, застрашена предвидимост на работата на съда и поставяне му в уязвима позиция. Постепенно това подкопава доверието в съда като институция, чието основание се гради именно върху усещането за стабилност, равнопоставеност и достъп до справедливо правосъдие.

Структурните дефицити в администрирането на съдебната власт в огледалото на самоотводите

Проблемът с немотивираните и масови отводи не е изолирано явление, а симптом за по-дълбоки и системни дефицити и в администрирането и функционирането на съдебната власт:

- **Подбор** – от значение за ефективно упражняване на съдийската професия са необходими не само компетентност, но също така и житейска зрялост, психическа устойчивост и способност за справяне с напрежението и моралните дилеми, които неминуемо съпътстват правораздаването;
- **Атестиране** – макар отводите да се отчитат при атестирането на съдии, практиката показва, че това не действа превантивно и възпиращо и, в крайна сметка, не изглежда да е стимул за отговорно поведение. Повтарящите се случаи на необосновани отводи подкопават авторитета на оценъчните механизми и демонстрират, че атестирането всъщност е изключително формално и не представлява реална, задълбочена оценка на професионализма;
- **Квалификацията и продължаващото обучение на съдиите** – проблемът с масовостта на самоотводите поставя под въпрос и ефективността на професионална подготовка в съдебната власт. Показателен е примерът с Определение № 390 от 28.07.2017г. на ВКС по

въпроса за отвелите се районни съдии от двацет районни съдилища в Източна България: „Съдебният състав намира за необходимо препис от определението да се изпрати до председателите на (...) относно правомощията им да организират повишаване квалификацията на съдилищата от съдебния район“.

Възможни посоки за действие

Предприетите досега мерки на институционално ниво не разкриват голяма ефективност и броят на самотводите продължава да расте всяка година. Затова следва да се предприемат комплексни и всеобхватни мерки, като те могат да включат:

- задълбочен институционален анализ за причините и последиците от големия брой немотивирани самотводи и лесно постигнати отводи. Той следва да обхваща цялата страна. Подобен анализ може да се осъществи от ИВСС, ВСС и/или ВКС. Анализът следва да съдържа препоръки, които не застрашават независимостта на отделния съдия и възможността му да формира вътрешно убеждение;
- Промени в процесуалните закони, които да въведат възможност за колегиален контрол върху самотводите. Такава мярка би позволила по-голяма прозрачност и превенция срещу злоупотреби, без да накърнява независимостта на съда. Подобен подход не е непознат. В редица държави решението за самотвод не се взема еднолично от съдията/съдебния състав, а от председателя на съда или колегиален орган (друг съдебен състав, общо събрание и т.н.) – например в Португалия, Германия, Италия и други държави от ЕС. Това не е съвсем непознато и в България – според чл. 634б, ал. 3 от Търговския закон при открито производство по несъстоятелност: „Определението, с което молбата за отвод се оставя без уважение, подлежи на обжалване пред председателя на апелативния съд, който се произнася в 3-дневен срок от получаването и“. В българския контекст по-адекватният подход би включвал въвеждането на механизъм за общ колегиален контрол върху самотводите, вместо да се оставя решението да бъде съсредоточено само в ръцете на председателя на съда. Такава мярка ще спомогне за разпределяне на отговорността и ще гарантира по-голяма независимост и обективност, като се минимизира рискът от субективизъм.

В този контекст заслужава да се спомене и пар. 73 от решението Босев с/у България, според който: *[о]т практиката на Съда става ясно, че национална процедура, при която - както в настоящия случай - съдията лично се произнася по молба за отвод, е в съответствие с чл. 6 § 1 от Конвенцията **само в изключителни случаи**, по-специално когато основанията, представени от страните, са **злоупотребяващи или неуместни, т.е. когато са общи и абстрактни по своя характер** и не се отнасят до конкретни и специфични елементи, които биха могли да разкрият наличието на предубеденост от страна на съдията (Пастьорс с/у Германия, № 55225/14, §§ 62 и 63, 3 октомври 2019 г., и Михаил Миронов с/у Русия, № 58138/09, §§ 36 и 37, 6 октомври 2020 г.);*

- Гарантиране на физическия интегритет и безопасността на съдии (вкл. ефективна охрана), които са подложени на натиск да се отведат с цел манипулиране на изхода на делото;

- Просвещение и формиране на култура на съдебна устойчивост – нарастващият брой самоотводи изисква не само институционални мерки, но и усилия в посока на културна промяна в съдебната общност. Необходимо е систематично просвещение, което да засили осъзнаването на ролята на съдиите като носители на обществено доверие и на отговорността, която произтича от отказа от разглеждане на дело. Този подход изглежда е възприел ВКС (чрез решения и препоръки в годишни доклади);
- Необходимо е да обърнем внимание на ВСС и ИВСС, че немотивираният отвод може да бъде основание за търсене на дисциплинарно наказание поради нарушаване на Етичния кодекс на съдиите.

Заклучение

Нарастващият брой самоотводи и наличието на немотивирани такива застрашава случайното разпределение на делата, достъпа до правосъдие и неговата срочност и срива общественото доверие в съдебната власт. Липсата на ефективна институционална реакция по отношение на трайно високите нива на самоотводи подкопава основни принципи на правовата държава, включително независимостта на съдебната власт и справедливия съдебен процес. Когато системни дефицити се третират като статистически (и едва ли не – случайни) аномалии, а не като симптоми на по-дълбоки проблеми, се създава усещане за безнаказаност и формалност на отчетността. Това не само подкопава доверието на обществото в съдебната власт, но и ерозира вътрешната легитимност на институциите. В подобен контекст, върховенството на правото рискува да се превърне в риторичен принцип, лишен от реално съдържание и институционална защита.

За Правната програма на ИПИ

Правната програма на ИПИ съществува от 2015 г. Тя бе създадена в резултат на затвърждаването на убежденията, че икономическият растеж в страната е възможен само доколкото има върховенство на правото, което гарантира правото на собственост, зачитане на човешкото достойнство и осигурява стабилна институционална среда при липса на корупция. Това увеличава доверието и увереността сред хората и бизнеса, а оттам насърчава и инвестициите.

Мисия:

Нашата мисия е насърчаването на отчетността, независимостта и ефективността на българските съд и прокуратура като условие за гарантиране защитата на правата на отделните граждани и за развитие на бизнеса в предвидима институционална среда.

Дейност:

- Изготвяне на независими изследвания, застъпничество и повишаване информираността на гражданите, политиците и бизнеса относно процесите в съдебната власт.
- Изготвяне на препоръки и законодателни предложения за по-прозрачно и ефективно функциониращи институции и по-специално съд и прокуратура.
- Предлагане на решения, съобразени както с българската правна традиция и история, така и с европейските и международни стандарти.
- Текущи коментари по актуални теми, свързани с правосъдието и върховенството на правото в България

Последни анализи:

- Конституционни основи и граници на финансирането на съдебната власт, април 2025 г.
- Юридическото образование и съдебната власт: един от начините за създаване на съдебна номенклатура, януари 2025 г.
- Между фактите и решенията – регионален поглед към командироването на съдии, юни 2024 г.
- Под лупа: Неефективността на административните форми за борба с корупцията на местно ниво, юли 2023 г.
- Преглед на препоръките към България относно съответствието на устройството на съдебната власт със стандартите за независимост на Венецианската комисия, ревизиран януари 2023 г.
- Възможни нормативни разрешения за повишаване отчетността на Висшия съдебен съвет и отговорността на изборните членове на съвета, юли 2022 г.
- Възможни решения по изпълнение на мерките относно съдебния контрол на актовете на прокуратурата и статута на главния прокурор, юни 2022 г.

Всички анализи: виж [тук](#).

Становища: виж [тук](#).

Статии и коментари по актуални въпроси: виж [тук](#).

За контакти: mail@ime.bg